

KAPITTEL 7

Arendal som Norges første antirasistiske sone – opprinnelse, forankring og ettervirkning

Monika Kurszus Håland Aust-Agder museum og arkiv

Abstract: This article examines the origin of the term «anti-racist zone» in Norway. Historically, Norway has had a weak tradition of scholarship on racism, and the history of racism and antiracism has been written primarily from the Oslo-region. But the first «anti-racist zone» in Norway was declared in the Agder region in 1988. The concept soon spread to other Norwegian municipalities. Based on ethnographic and archival research on the background of the declaration in Arendal in April 1988 and contested narratives about the concept's origins, I argue that the 1988 declaration of Arendal as an «anti-racist zone» should be viewed in light of local antiracist activists' involvement in national and transnational networks. The local municipalities needed to be seen as taking an active stance against local racists in the face of the emergence of a strong far-right, anti-immigrant and racist movement known as FMI (The Popular Movement Against Immigration). In this article I argue that the concept of an «anti-racist zone» was diffuse and non-binding for the actors involved, and inconsistent and even contradictory views of what it would actually entail for the municipality made it hard to grasp the idea. The most important «results» of the declaration seem mainly to have been symbolic, and the lack of democratic and transparent decision-making involved in its conception and implementation have made it difficult for Arendal to figure out how to be an anti-racist zone also today.

Keywords: antiracism, anti-racist zone, racism, SOS Rasisme, FMI, local history

Sitering: Håland, M. K. (2023). Arendal som Norges første antirasistiske sone – opprinnelse, forankring og ettervirkning. I K. Vadum, K. H. Grødum & T. Olsen (Red.), *Utenforskap, stigmatisering og fremmedfrykt på Agder: 1860 til i dag* (Kap. 7, s. 147–164). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.201.ch7>

License: Attribution 4.0 International (CC-BY-NC-ND 4.0)

Innledning

23. april 1988 ble Arendal erklært som Norges første antirasistiske sone. Dette skjedde parallelt med at Folkebevegelsen mot innvandring (FMI) avholdt landsmøte på Central Hotel noen hundre meter unna. Fra et lokalt perspektiv er erklæringen en viktig del av stedets nyere historie. I en presset situasjon ga byens befolkning et tydelig budskap om at de tok avstand fra den tiltakende fremmedfiendtligheten som ble assosiert med området. Samtidig har erklæringen relevans også i en større sammenheng. Den antirasistiske sonen i Arendal var nemlig den første i en bølge av tilsvarende soner som ble etablert i andre deler av landet. Slik sett har den antirasistiske sonen i Arendal også bredere interesse som del av nyere norsk politisk historie.

Likevel er det mer eller mindre fullstendig mangel på tidligere forskning som tar tak i dette fenomenet, enten fra et lokalt perspektiv eller i lys av mer generelle studier av de antirasistiske bevegelsene i landet som helhet.¹ Dette i seg selv tilsier at fenomenet bør undersøkes nærmere. Slike undersøkelser er dessuten relevante fordi den antirasistiske sonen i Arendal er heftet med en rekke ubesvarte spørsmål knyttet til fenomenets opprinnelse, forankring og ettervirkning. Sonens betydning som vedvarende del av Arendals selvforståelse, innebærer at disse spørsmålene kan ha betydning også i vår egen tid.

Det forrige kapitlet i denne antologien argumenterer for nødvendigheten av å samle inn muntlig minnemateriale som kan supplere vår kunnskap om FMIs lokale nedslag på Agder. Formålet med den følgende undersøkelsen er å bruke skriftlige og muntlige kilder til å kaste nytt lys over Arendal som antirasistisk sone, ikke bare i 1988, da sonen ble etablert, men også i ettertid.² Jeg retter i den sammenheng søkelyset mot tre underproblemstillinger som hver for seg bidrar til en mer helhetlig forståelse av fenomenets betydning. For det første vil jeg med bakgrunn i nye data se på hvordan frivillige organisasjoner i Arendal har hatt en hittil underkjent betydning for etableringen av sonen. For det andre vil jeg diskutere hvor godt forankret sonen var i det politiske miljøet i byen. For det tredje vil jeg diskutere sonens virkningshistorie ved tilsvarende etableringer i andre

1 Bjørge & Carlsson, 1999; Bjørndalen, 2022; Nydal, 2007; Theien, 2023.

2 I likhet med Kristoffer Vadums kapittel i inneværende antologi er dette kapitlet skrevet som del av prosjektet «Innvandringsmotstand og antirasisme på Agder fra 1960-tallet til i dag», som er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv IKS og ARKIVET freds- og menneskerettighetscenter.

områder av landet, med vekt på de debattene som oppsto om hva en slik sone kan og bør være.

Undersøkelsens bruk av muntlige kilder har sammenheng med at det er påfallende lite dokumentasjon knyttet til den antirasistiske sonen i arkivene fra Arendal kommune. I det kildearbeidet som er gjort i tilknytning til dette kapitlet, har jeg spesielt vært på jakt etter utdypende offentlige arkivalia som spesifikt kan knyttes opp mot politisk eller administrativ behandling av fenomenet. Dette er også noe av grunnen til at jeg personlig har engasjert meg i dette prosjektet. I mitt arbeid som arkivar ved Aust-Agder museum og arkiv har jeg flere ganger fått forespørsler om dokumentasjon knyttet til etableringen av den antirasistiske sonen i Arendal. Disse søkene har så langt ikke gitt noen resultater.

Mangel på kildemateriale i de offentlige arkivene, innebærer at problemstillingene først og fremst belyses ved utvidet dokumentasjons- og minneinnsamling som spesifikt er foretatt i sammenheng med dette prosjektet. Det primære datamaterialet i undersøkelsen er først og fremst kvalitative intervjuer med mennesker som hadde en sentral plass i politikken og det frivillige antirasistiske arbeidet i Arendal på slutten av 1980-tallet. For å få en referanseramme til betydningen eller konsekvensen av dette arbeidet har noen av informantene hverken jobbet i kommunen, vært politisk aktive eller vært engasjert i det antirasistiske arbeidet. Jeg har intervjuet til sammen 13 personer.³ I tillegg til kvalitative intervjuer har jeg selvsagt også støttet meg på andre kilder, primært arkivmateriale og aviser.⁴ Offentlige arkiver etter Arendal kommune, hovedsakelig fra perioden 1987–1989, vil generelt gi en viktig rammeforståelse av de administrative og politiske prosessene rundt det som skjedde i Arendal på slutten av 1980-tallet.

3 Følgende informanter er representert i utvalget: Informant 1, 2 og 3: sentrale aktører i SOS Rasismes lokallag i Arendal. Informant 4 og 5: ansatt ved Nidarkretsens Flyktningekontor. Informant 6: varaordfører i Arendal da sonen ble erklært. Informant 7: kommunedirektør i Arendal kommune da intervjuet ble gjennomført, og dessuten leder for Nidarkretsen fra begynnelsen av 1990-tallet. Informant 8: sentral aktør i Blitzmiljøet på 1980- og 1990-tallet. Informant 9: Asylsøker som kom til Arendal i 1987 og siden har bodd og arbeidet i byen. Informant 10: Ung opposisjonspolitiker. Informant 11 og 12: saksbehandlere i Arendal kommune som jobbet med Handlingsplanen mot rasisme og diskriminering. Informant 13: elev ved Arendal gymnas på slutten av 1980-tallet, men ikke politisk engasjert. Alle informantene har samtykket til at intervjuene kan brukes til forskning og utstillingsarbeid. Selv om ingen av dem har bedt om å bli anonymisert, er de garantert anonymitet i henhold til NSD-godkjenningen. Enkelte av informantene hadde likevel roller og posisjoner på den tiden og var offentlig kjent gjennom sitt politiske virke eller engasjement i det antirasistiske arbeidet.

4 Agderposten var eneste lokalavis for Arendal i denne perioden. Avisen har i særlig grad vært brukt for å finne ut hvem som engasjerte seg, hva som ble debattert, og hvordan prosessene rundt det antirasistiske arbeidet ble fremstilt i lokalavisen i perioden juni 1987–2023. De kommunale arkivene det er søkt i, er KA0906-121a-e, Arendal kommunes rådmannsarkiver i perioden 1984–2000 og KA0900i-619, arkivene etter Nidarkretsens Flyktningekontor.

På Aust-Agder museum og arkiv finnes det i tillegg arkiver fra noen av de sentrale aktørene rundt det antirasistiske arbeidet i Arendal som har vært viktige kilder i dette arbeidet.⁵

Erklæring fra en by i krise

Da ordfører Ivar Bollmann Pedersen erklærte Arendal som antirasistisk sone 23. april 1988, var den trivelige lille sørlandsbyen i ferd med å få et omdømme som sentrum for en ny type organisert innvandringsmotstand i Norge. I månedene før hadde den nystiftede organisasjonen Folkebevegelsen mot innvandring klart å knytte nye assosiasjoner til stedet. Selv om FMI var blitt stiftet som en landsomfattende organisasjon i Haugesund 4. oktober 1987, ble koblingen til Arendal spesielt tydelig ved at formannen, Arne Myrdal, hadde sin base i området. Myrdals kontroversielle utsagn og brede dialekt ville kanskje i seg selv virket i en slik retning, men i tillegg ble tilknytningen til Arendal konkretisert ved at organisasjonen valgte å legge sine landsmøter til byen. Spekulasjonene om at møtene kunne utarte i sammenstøt med militante antirasister, da særlig fra Blitzmiljøet, preget offentligheten, både lokalt og nasjonalt. Med massiv medieoppmerksomhet ble Arendal iscenesatt som en gryende rasistby.⁶ I forkant av FMIs første store landsmøte 23. april 1988 ble det derfor mobilisert bredt på lokalplan for å kunne møte FMI med fredelige motdemonstrasjoner, særlig i regi av SOS Rasismes lokallag i Arendal. Målet var et fredelig motiltak som kunne vise omverdenen at byen var mer enn rasisme. Mens Blitz demonstrerte utenfor FMIs møtelokaler, samlet store menneskemengder seg på Kanalplassen noen hundre meter unna for å markere sin motstand ved appeller, musikk og andre kulturinnslag. I den sammenheng leste ordføreren opp erklæringen som gjorde Arendal til antirasistisk sone.⁷

Ordførerens erklæring ble støttet av et samlet politisk miljø. Til stede på Kanalplassen var både stortingsrepresentanter og lokalpolitikere.⁸ Til tross for bred politisk oppslutning er det imidlertid ingenting som tyder

5 Det gjelder arkivene etter PA-2756, SOS Rasisme; PA-2740, Arendal Røde kors; PA-2523, LO Aust-Agder; PA-2979, Samorganisasjonen i Arendal og Internasjonalt kultursenter.

6 Bjørge & Carlsson, 1999, s. 126–128.

7 For hendelsesforløpet i en større sammenheng, se Theien, 2023, samt Kristoffer Vadums kapittel tidligere i denne antologien. Erklæringen stod på trykk i Agderposten 25. april 1988.

8 Khalid Salimi fra Antirasistisk senter, stortingsrepresentantene Tore Liltvedt (H), Stein Ørnhoi (SV), Helga Haugen (KrF), Jon Michelet (AKP). Lokalpolitikere Einar Fløystad (V), Tønnes Larsen (SP), Rune Nicolaisen (FrP) og Lars Kvam som representant for kampanjen JA til et fargerikt fellesskap, Fvn 20. april 1988.

på at erklæringen hadde vært gjenstand for politisk behandling i forkant av møtet.⁹ Det gjenspeiles også i erklæringens innhold; den sier lite om hva kommunen som politisk og administrativ enhet skulle foreta seg for å fremstå som en antirasistisk sone. Det er individet, snarere enn de kommunale institusjonene, som står i sentrum. Byens innbyggere skulle aktivt hindre at fordommer og rasistisk mobbing fikk grobunn i byen. De skulle påse at byen ikke ble nedskriblet av rasistiske slagord, eller at krenkende materiell ble distribuert i nærmiljøet. De skulle hindre at rasistiske organisasjoner fikk fotfeste i byen, og arbeide for økt kontakt mellom innvandrere og arendalitter. Arendal skulle bli kjent som en by der alle hadde like rettigheter, og der folk respekterte og verdsatte hverandre, til tross for forskjeller i hudfarge, tro, politisk oppfatning og kulturbakgrunn.¹⁰

Dette var verdier byens innbyggere lett kunne samle seg rundt. Samtidig er det påfallende at en enkelt gruppering spesielt løftes i erklæringen, nemlig SOS Rasismes lokallag i Arendal. For i tillegg til anmodningene til byens innbyggere blir det til slutt spesifisert at brudd på erklæringen skal meldes nettopp til SOS Rasismes lokallag. Vektleggingen av denne organisasjonen på dette området står i kontrast til kommunens sterkt tilbaketrunkne rolle i erklæringen generelt. Hva kan dette komme av? Et mulig svar på dette kan man få ved å se nærmere på prosessene som gikk forut for erklæringen. Det gir grunnlag for å betrakte den antirasistiske sonen fra nye perspektiver. La oss først se nærmere på hvordan ideen til en slik sone kan ha oppstått.

Ulike opphavsfortellinger

Det kildematerialet jeg har samlet, antyder at det finnes ulike opphavsfortellinger om den antirasistiske sonen. Man kan skille mellom et hovednarrativ, som har rådet grunnen i offentligheten i tiden som har gått etter at sonen ble etablert, der initiativet ble knyttet til ordfører Ivar Bollmann Pedersen. Dette narrative har stadig blitt gjentatt i avisartikler og intervjuer som ser tilbake på hendelsene i 1988.¹¹ Ettersom det var ordføreren som leste opp erklæringen, er ikke dette spesielt overraskende.

9 Det finnes ingen dokumenter i rådmannsarkivene fra Arendal kommune våren 1988 som vitner om at erklæringen hadde vært gjenstand for politisk behandling i forkant av møtet på Kanalplassen 23. april 1988.

10 AP, 25. april 1988

11 AP, 11. april 2014, 19. mars 2016, 8. juni 2018, AT, 11. juni 2018, Fvn, 15. april 2011.

Samtidig har mine undersøkelser avdekket konkurrerende narrativer, der det hevdes at flere andre aktører samarbeidet med ordføreren om å utforme innholdet i erklæringen. Dette antydes også i kilder fra samtiden, som i en artikkel fra Fædrelandsvennen 20. april 1988 der det nevnes at ordføreren «for lengst og i samarbeid med to arrangører» har gjort ferdig erklæringen han skal presentere på talerstolen tre dager senere.¹² Hvem disse arrangørene var, sies det ingenting om. Men opplysningene stemmer godt med data jeg har innhentet fra to ulike informanter. På den ene side har en sentralt plassert informant i kommuneadministrasjonen hevdet at initiativet trolig kom fra det nyopprettede flyktningekontoret i Arendal.¹³ Et tilsvarende konkurrerende narrativ er også presentert av en sentral informant fra SOS Rasismes lokallag i Arendal. Ifølge henne oppsto ideen til den antirasistiske sonen da hun sto og pusset tennene:

[...] så ser jeg på speilet mitt. Der hadde jeg et lite klistremerke, et sånn atomfri sone
[...] jess, der har du det. Antirasistisk sone!¹⁴

Sitatet ovenfor utgjør kjernen i den følgende undersøkelsen. Det sies der tydelig at initiativet til sonen kom fra SOS Rasisme. Flyktningekontorets rolle som initiativtaker til sonen har det dessverre ikke vært mulig å undersøke nærmere. Det har heller ikke vært mulig å få kontakt med Bollmann Pedersen med spørsmål om dette. Men opplysningen angående SOS Rasisme stemmer godt med innholdet i erklæringen, der lokallaget ble definert som rapporteringsinstans for eventuelle brudd på sonens retningslinjer. Samtidig stemmer dette også godt med den sentrale posisjonen lokallaget kan ha hatt som arrangør av folkemøtet på Kanalplassen, og mer generelt, deres betydning for det antirasistiske arbeidet som foregikk i byen på denne tiden.

SOS Rasisme var uten tvil en av de helt sentrale pådriverne i det lokale antirasistiske motstandsarbeidet mot FMI. SOS Rasisme var en internasjonal organisasjon som etablerte seg i Norge i 1985, og med et lokallag i Arendal i 1986. Til å begynne med var lokallaget i Arendal engasjert i enkelthendelser rundt om i distriktet, men vinteren og våren 1988 tilspisset konfrontasjonen mellom innvandringsmotstanderne og antirasistene

12 Fvn, 20. april 1988.

13 Informant 7: «Jeg tror det var sånn, at initiativet og ideen bak å få erklært Arendal som anti-rasistisk sone, og få Bollmann til å gjøre det, tror jeg kom fra flyktningekontoret [...]»

14 Informant 1.

seg.¹⁵ Lokallaget ble tvunget inn i en mer samordnet aksjonsform som også på landsbasis var blitt helt nødvendig da FMI og andre høyrepopulistiske grupperinger ble mer og mer artikulerte i sine opptredener. Antirasistene ble stadig utfordret av FMI til å ta i bruk nye og sterkere metoder i direkte konfrontasjoner, og arbeidet gikk over i en mer handlingsorientert aktivisme som også ble mer målrettet. Man skulle forsøke å samle så mange antirasister som mulig for å hindre en-til-en-situasjoner og slik unngå vold.¹⁶ En av informantene fortalte om hvordan de jobbet, noe som var helt i tråd med denne nasjonale strategien: «Skal vi vinne dette må vi ha med oss bestemødre og barn. Og det greide vi. Vi var bare opptatt av bredden. Vi skulle ha med alle politikerne, vi skulle ha med bredden. Det var vi veldig opptatt av.»¹⁷ Antirasistene i Arendal var uerfarne demonstranter og trengte drahjelp da de jobbet med program til arrangementet på Kanalplassen. Byens politikere, handelsstand og næringsliv ble viktige samarbeidspartnere for å få til et godt arrangement, hvor målet var å flytte fokus fra FMIs budskap, og samtidig sende et tydelig signal om at FMI ikke var ønsket i byen. Antirasistene ville også at arrangementet skulle inneholde «noe mer». Den lokale antirasistens idé om den antirasistiske sonen var det lille ekstra som kunne forhindre at FMI fikk utfolde seg i sentrum med rasistisk propaganda i ytringsfrihetens navn. SOS Rasisme var den sentrale organisasjonen som samlet andre aktører til felles front mot FMI.

Samtidig fremstår SOS Rasisme som en svært relevant initiativtaker til den antirasistiske sonen dersom vi ser nærmere på det nettverket lokallaget i Arendal var en del av. Knut Nydals studie av fremveksten av den antirasistiske bevegelsen i Norge viser at mange av lokallagene hadde sterk forankring i Antirasistisk senter i Oslo, der SOS Rasisme sentralt også hadde sitt hovedkvarter.¹⁸ Flere av informantene mine hadde god kontakt med sentrale personer ved Antirasistisk senter. Mye av det antirasistiske arbeidet her til lands hadde også nær sammenheng med det som skjedde andre steder i Europa, særlig i Storbritannia. På bakgrunn av dette har jeg i samarbeid med sosialantropolog Sindre Bangstad jaktet på internasjonale spor etter begrepet antirasistisk sone. Vi oppdaget at begrepet ble beskrevet i Paul Gilroy's monografi *There Ain't No Black in the Union Jack*.¹⁹

15 PA-2756, SOS Rasisme, A01 møtebok.

16 Nydal, 2007, s. 377–378.

17 Informant 2.

18 Nydal, 2007, s. 19–30.

19 Gilroy, 2002, s. 180–181.

Her skriver Gilroy kritisk om de antirasistiske initiativene til det Labour Party-kontrollerte Greater London Council (GLC) i året 1984. GLC ble i 1984 ledet av Labour Partys Ken Livingstone. Han hadde kommet til makten som sjef for GLC i 1981 og ville gjerne holde på makten frem til valget i 1986. Bakteppet for GLCs vektlegging av antirasisme var en serie rapporter som dokumenterte utbredt rasistisk trakassering og hatforbrytelser mot leietakere med pakistansk og bangladeshisk bakgrunn i ulike boligfelt i Øst-London. Etter Livingstone og Labours valg til GLC i 1981 etablerte GLC en etnisk minoritetskomité. Som en del av en rekke antirasistiske initiativer introdusert av GLC i 1984, erklærte GLC også London som en *antirasistisk sone*. Gilroy skriver:

The centrepiece of the GLC's anti-racist strategy was the declaration of London as an «anti-racist zone» and the announcement that 1984 was to be an anti-racist year in which the struggle against racism would be a continual and primary focus of the council's work.²⁰

Både Antirasistisk senter, med dets daværende direktør Khalid Salimi, og SOS Rasisme hadde nær kontakt med Institute for Race Relations (IRR), og dets tidligere leder, Ambavalaner Sivanandan. Dermed kan man bli fristet til å tro at begrepet *antirasistisk sone* fant veien til de lokale SOS Rasisme-aktivistene i Arendal via SOS Rasisme i Oslo. Det kunne også vært nærliggende å implisere at IRR og Sivanandan delte ideer og strategier med det internasjonale antirasistiske miljøet. Det bemerkelsesverdige i denne sammenhengen er likevel at Sivanandan og IRR langt fra var entusiastiske tilhengere av GLCs strategier mot rasisme i London under Livingstones styre fra 1981 til 1986. Tvert imot. Vi har ikke funnet noen referanser til begrepet *antirasistiske sone* i Sivanandans samlede verk, og ingen indikasjoner på at han hadde noen rolle i å tenke ut eller plante dette begrepet i andre miljøer.²¹ Med bakgrunn i dette må jeg konkludere med at selv om begrepet *antirasistisk sone* mest sannsynlig har sin opprinnelse andre steder enn Arendal i 1988, og har en bestemt link til London i 1984, og derfor sannsynligvis allerede har vært «i luften» i internasjonale antirasistiske miljøer som da også inkluderte Norge, kan det faktisk ha

20 Gilroy, 2002, s. 181.

21 Sivanandan, 2008.

vært lokale antirasister i Arendal som først introduserte begrepet i norsk sammenheng.²²

Ser man på det som ellers skjedde i samfunnet på slutten av 1980-tallet, er det heller ikke så underlig at begrepet *antirasistisk sone* kommer på banen, hverken i Europa eller i Arendal. Man kan på mange måter snakke om at opprettelse av denne typen «frisoner» var i vinden. Fellestrådet for det Sørlege Afrika hadde lenge arbeidet for boikott og sanksjoner knyttet til Norges handel med Sør-Afrika. Takket være deres innsats ble flere og flere kommuner på slutten av 1980-tallet erklært som apartheidfrie soner. Kommunestyrene i de respektive kommunene ba innbyggere og butikker om ikke å omsette varer fra Sør-Afrika.²³ Samtidig dukket det også opp atomfrie soner, i Norden, i Europa og verden for øvrig, der hensikten var å hindre opprustning av atomvåpen. Informanten fra SOS Rasismes lokallag i Arendal henviser også selv til at ideen om en antirasistisk sone kom etter at hun hadde sett et klistremerke med teksten *Atomfri sone*. Organisasjonen Nei til Atomvåpen brukte også ved flere anledninger begrepet *Atomvåpenfri sone*.²⁴ På bakgrunn av dette er det nærliggende å tro at dette begrepet var allment kjent og brukt i kombinasjon med den kjente logoen og påskriften *Nei til atomvåpen*.

Sonens forankring

Dersom de alternative narrativene om den antirasistiske sonens opprinnelse stemmer, blir det også lettere å forstå hvorfor den antirasistiske sonen har etterlatt seg lite dokumentasjon i de offentlige arkivene fra Arendal kommune. Dersom initiativet til sonen vokste frem i skjæringsfeltet mellom det offentlige og det private, er det mulig å tenke seg at saken aldri var oppe til politisk behandling i kommunestyret. Dermed er det heller ikke så rart at det ikke finnes noe vedtak i saken.

22 Jeg har søkt i Nasjonalbibliotekets aviser, og begrepet dukker i norsk mediesammenheng første gang opp i Klassekampen 14. april 1988, hvor begrepet lanseres i forbindelse med forhåndstale av arrangementet som Antirasistisk senter og SOS Rasismes lokallag i Arendal planla på Kanalplassen den 23. april 1988.

23 Kroglund, 1999, s. 59.

24 Helt siden begynnelsen av 1960-tallet ble begrepet *Norden Atomfri sone* brukt på paroler og bannere ved demonstrasjoner arrangert av Kampanjen mot atomvåpen, f.eks. gis en rekke treff på www.digitalmuseum.no og Dagbladets fotoarkiv på Norsk Folkemuseum. Klistremerket som kan ha vært til inspirasjon for informant 1, viser den kjente logoen til organisasjonen Nei til atomvåpen som ble brukt på alt fra klistremerker til vesker og t-skjorter. Organisasjonen ble stiftet i 1979 og arbeider for å bygge ned atomvåpenarsenaler og etablere Norden som en atomvåpenfri sone, Store Norske leksikon.

Samtidig innebærer dette at sonen allerede fra starten fikk en svak forankring blant de ulike politiske partiene i Arendal. De stilte seg riktignok bak erklæringen på Kanalplassen, men uten foregående politisk behandling kan dette ha virket som en symbolhandling de ikke nødvendigvis følte noen forpliktelse til å følge opp med politiske virkemidler. Dette antydes også av de intervjuene jeg har gjort blant politikere som var aktive på denne tiden. For politikerne var sonen først og fremst et virkemiddel for å hankses med byens negative omdømme. Som en informant uttrykte det: «Når han [Arne Myrdal] begynte å marsjere i gatene, så skjønnte vi at [...] det ville være fryktelig dårlig reklame for Arendal å ha det stempelet som nazibyen eller rasistbyen [...] så sånn sett skjønnte vi at noe måtte gjøres.»²⁵ En annen informant uttrykker seg på lignende måte: «Jeg tror jo at den sonen ble kjent gjennom at vi lagde den, men at det var noe fysisk, det tror jeg egentlig ikke ... men at det hadde en viss betydning for å rette opp bildet av Arendal som rasistby, det hadde den.»²⁶ Politikere jeg har intervjuet, sier generelt lite om de praktiske konsekvensene av sonen. Omdømmeproblemene virket viktigere å håndtere enn spørsmålene om fremmedfiendtlighet og rasisme.

Alt i alt fremstår den antirasistiske sonen som løst forankret, og mangel på oppfølging gjaldt også innen kommuneadministrasjonen. Uten noe politisk vedtak var det ikke naturlig for administrasjonen å arbeide konkret med denne problematikken. Det ble ikke satt i gang arbeid for å innarbeide sonen i bylivet, og sonebegrepet og soneproblematikken ble ikke utdypet nærmere. Det betyr selvsagt ikke at det var mangel på forebyggende arbeid i kommunen. Dette arbeidet skilte seg likevel ikke vesentlig fra det arbeidet som foregikk andre steder i landet, som ikke fikk status som antirasistiske soner. Fra slutten av 1980-tallet stilte kommunen, og da særlig Nidarkretsen flyktningekontor, seg bak en rekke initiativ som hadde til hensikt å demme opp for de massive omdømmeproblemene som rammet byen.²⁷ Selv om disse initiativene kan betraktes som naturlige bestanddeler i en antirasistisk sone, er det likevel viktig å understreke at erklæringen aldri ser ut til å ha

25 Informant 6.

26 Informant 10.

27 På slutten av 1980-tallet ble det etablert flere tiltak i Arendal som hadde som formål å være møteplasser mellom lokalbefolkningen og innvandrere, blant annet Internasjonalt Kultursenter som ble åpnet i 1990 av FNs høykommissær for flyktninger, Thorvald Stoltenberg. SOS Rasisme og Nidarkretsen Flyktningekontor var blant noen av stifterne. To integreringstiltak etablerte seg etter hvert ved kultursenteret: «Silkeveien», et prosjekt hvor innvandrerkvinner skulle utvikle og selge produkter i silke, og Internasjonalt marked, som skulle være en fargerik møteplass på tvers av kulturer, PA-2979, Arendal Internasjonale kultursenter og munkehaugen.no

blitt forankret, videreutviklet eller revidert i en retning som skulle tilsi at slike tiltak ble initiert. Det finnes heller ingen strategidokumenter eller handlingsplaner fra den tiden som definerte sonens praktiske betydning. Sonen forble et handlingsimperativ rettet mot byens individuelle innbyggere. Det er imidlertid godt kjent at flere av de kommunale tiltakene som ble opprettet etter at Arendal ble erklært som antirasistisk sone, springer ut av et sterkt ønske om og behov for å gjøre noe med byens omdømme. Det er ingen tvil om at mange av de tiltakene og arrangementene som oppsto i etterkant, føyer seg inn i rekken av svært viktig forebyggende antirasistisk arbeid som ble gjort i kommunen på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Man måtte vise at man gjorde noe med rasismestempelet som byen hadde fått. I stedet for å bli en samlende paraply for det antirasistiske arbeidet, ble sonen et virkemiddel som kunne bøte på byens omdømme.²⁸

Forpliktelsen til å følge opp erklæringen var dermed først og fremst noe som ble overlatt til byens innbyggere, slik ordlyden også bærer preg av. I den sammenheng kunne man kanskje tenke seg at SOS Rasisme følte et spesielt kall. Erklæringen nevner som sagt at virksomhet som var i strid med sonens intensjon, skulle meldes nettopp til lokallaget. Intervjuene jeg har gjort, antyder imidlertid at de lokale antirasistene hadde et ambivalent forhold til sonens praktiske sider. Under planleggingen av arrangementet på Kanalplassen mente SOS Rasisme at den antirasistiske sonen trengte et tydelig innhold for å bli det verktøyet byen trengte for å holde Myrdal borte: «Man kan si at det ikke var så gjennomtenkt det vi gjorde, men det var et middel for å få noe innhold, både på det møtet, men også for å beskytte byen og gi ansvar til borgerne og gjøre de bevisste rundt dette her da.»²⁹ Men selv om lokallaget ønsket å bevisstgjøre folk gjennom erklæringen, hadde de ingen intensjon om å jobbe aktivt med praktisk oppfølging av sonen i etterkant: «Vårt arbeid besto jo mye mer av det vi holdt på med, vi lagde sommerleirer, vi lagde aktiviteter for ungdom og vi prøvde å få til en del sånne positive ting som folk kunne samle seg rundt.»³⁰ I likhet med andre aktører i den antirasistiske bevegelsen på denne tiden var lokallaget utpreget handlingsorientert. Holdningskampanjer var lite interessant. Som en av informantene uttrykte det: «[...] denne kampanjen 'JA til et fargerikt fellesskap', for SOS Rasisme var dette veldig svakt. Alle kunne

28 Theien, 2023, s. 246–250, se også Kristoffer Vadums kapittel tidligere i denne antologien.

29 Informant 1.

30 Informant 1.

jo ... Fargerikt fellesskap: So what! Og det var der SOS Rasisme var, at det faktisk var en jobb man måtte gjøre før dette fellesskapet er reelt.»³¹

Sonen ble raskt utsatt for mye kritikk. Arne Myrdal tordnet mot ordførerens engasjement og var raskt ute med å påpeke et demokratisk dilemma ved erklæringen: «Skal rasister nektes adgang til byen nå?»³² Dette var et betimelig spørsmål, siden hverken politikerne eller SOS Rasisme hadde tenkt så mye på hvordan de skulle håndtere sonen i tiden etter. Debatten rundt sonen stilnet imidlertid fort, og utover våren og sommeren 1988 dabbet debatten helt av.³³ Den blusset imidlertid opp igjen våren 1989, da FMI på nytt skulle avholde landsmøte i byen, og fra Agderpostens lokale synspunkt ble også den antirasistiske sonen fremstilt som en mulig kime til konflikt. Noe av kritikken gikk også på de mangelfulle politiske prosessene rundt etableringen av den antirasistiske sonen. Hvem hadde gitt ordføreren fullmakt til å erklære Arendal som antirasistisk sone? Agderposten var svært skeptisk til tanken om en slik sone fordi det stred mot prinsippet om ytrings- og meningsfrihet, og i en lederartikkel 13. april 1989 ble den antirasistiske sonen omtalt som en talemåte uten reelt innhold og uten effekt.³⁴ Etter hvert fikk erklæringen mer kritikk, spesielt da sonen førte med seg muligheter for opptøyer i forbindelse med FMIs fornyede møtevirksomhet året etter. Til tross for kritikken ble sonen utvidet ved kommunesammenslåinger uten videre behandling. I 1992 ble Arendal og de omkringliggende kommunene Moland, Øyestad, Hisøy og Tromøy slått sammen til en storkommune, og i den forbindelse sendte SOS Rasisme inn forslag til bystyret om at den antirasistiske sonen burde utvides til å gjelde hele området som nå var Arendal kommune. Bollmann Pedersen uttalte i den sammenheng:

Det er ikke nødvendig å behandle denne saken spesielt, og på nytt. Jeg mener at den antirasistiske sonen automatisk er blitt utvidet til å også gjelde Tromøy, Hisøy, Moland og Øyestad fra nytt år. Det er en følge av kommunesammenslåingen. Så lenge ingen foreslår noe annet ser jeg ingen grunn til at Bystyret skal foreta noen ny erklæring.³⁵

31 Informant 1.

32 AP, 25. april 1988.

33 For mai 1988 er det 10 treff i Agderposten på *antirasistisk sone*, i juni kun 2 treff. For resten av 1988 har jeg ikke fått noen treff på dette søkeordet. I 1989 blusser debatten opp igjen, og fra april–desember har jeg fått 18 treff. I 1990 skrives det like mye om det, men fra 1991 avtar dette dramatisk, og noen år (1994 og 1996) er det ikke skrevet noe om dette i Agderposten i det hele tatt.

34 Om dette, se Kristoffer Vadums kapittel tidligere i denne boken.

35 AP, 13. mars 1992.

Heller ikke i denne sammenheng er det mulig å finne spor av politisk debatt eller formalisert behandling, og det ble aldri noen reell debatt om innholdet i den antirasistiske sonen.³⁶

Sonens ettervirkning

Denne mangelen på debatt om den antirasistiske sonen i Arendal, både i offentligheten generelt og i politiske fora mer spesielt, er litt overraskende dersom man sammenligner med tilsvarende prosesser andre steder i landet. Fra og med begynnelsen av 1990-tallet har en rekke kommuner, institusjoner, byer og fylkeskommuner erklært seg som antirasistiske soner.³⁷ Et fellestrekk ved opprettelsen av mange av disse nye sonene er at de ga kimen til ganske omfattende politisk debatt om hva som skulle være det reelle innholdet i en slik sone. Debattene har i den sammenheng også blitt vridd i nye retninger. Mens ordskiftet i Arendal i all hovedsak handlet om hvorvidt sonen egentlig hadde noen hensiktsmessig funksjon som motvekt mot FMIs virksomhet, har senere debatter andre steder i større grad rettet søkelyset mot det demokratiske dilemmaet som melder seg når et territorium defineres på denne måten. Disse debattene reiser dermed problemstillinger Arne Myrdal i sin tid var ganske alene om å fremsette. Mot denne konteksten er det også påfallende at Arendal som Norges første antirasistiske sone ikke selv har tatt opp dette temaet til diskusjon. En slik diskusjon kunne eksempelvis ha vært relevant da kommunen vinteren 2021 nok en gang befestet sin status som antirasistisk sone.³⁸ Mangel på offentlig debatt ved denne anledningen har sitt motstykke i at kommunen helt konkret har brukt sonen for å begrense handlingsrommet til ytterliggående innvandringsmotstandere. Det skapte for eksempel mye debatt da Arendalsuka i 2019 nektet flere organisasjoner å delta i arrangementer,

36 Jeg har ikke funnet noe om denne saken i rådmannsarkivene i den aktuelle perioden 1990–1991, KA0906-121c og d.

37 Mange kommuner og fylkeskommuner erklærte seg som antirasistiske soner kort tid etter erklæringen i Arendal. I 1999 gjennomførte Antirasistisk senter en kartlegging for å se hvordan ideen med antirasistiske soner hadde spredd seg rundt om i landet. Medio mars 1999 hadde de registrert at 7 fylkeskommuner, 34 kommuner, en bydel i Oslo og 22 restauranter og hoteller og tre læresteder hadde erklært seg som antirasistiske soner. Lunde, 1999, s. 29.

38 *Handlingsplan mot rasisme og diskriminering* ble vedtatt av Arendal bystyre 18. februar 2021, sak 35/2021. Der står det skrevet at Arendal er en antirasistisk sone, men det ble ikke stilt spørsmål ved begrepet hverken i utvalgsbehandlingene eller i bystyremøtet.

spesifikt begrunnet med at Arendal er en antirasistisk sone.³⁹ Ved samme anledning ble det også hevdet at den var forankret i et politisk vedtak. I denne og andre sammenhenger er begrepet brukt som en selvfølgelighet. Hvorfor har de teoretiske problemstillingene rundt sonen vært så lite oppe i det offentlige ordskiftet i nettopp Arendal? Jeg skal peke på noen mulige forklaringer.

En mulig forklaring, som jeg allerede har vært inne på, er at begrepets opprinnelse i skjæringspunktet mellom offentlige og private interesser gjorde at sonen aldri riktig ble omsatt i konkrete politiske virkemidler. Den forble dermed en selvfølgelighet uten reell forankring og tyngde i samfunnet. Samtidig var sonen tuftet på personlig engasjement. Datamaterialet viser at nesten alle informantene som har engasjert seg i denne saken, har personlige motiv for sitt engasjement. De er, eller har vært, gift med og har barn sammen med mennesker med innvandrerbakgrunn, som selv har opplevd rasisme og diskriminering. Bakgrunnen for at saken igjen ble satt på dagsordenen i bystyret i 2021, var også ordførerens personlige engasjement.⁴⁰ Når det gjelder noen av de sentrale politikerne, er det åpenbart at det bak det politiske engasjementet også ligger sterke personlige følelser som kan ha hindret en politisk dialog i langt større grad enn man har sett andre steder i landet, der debattene synes å være av en mer prinsipiell karakter.⁴¹ Historien om Arendal som antirasistisk sone er på mange måter personlige historier om folk som tok byen tilbake, men også om sterkt personlig engasjement.

Kanskje kan også historien om den antirasistiske sonen tolkes gjennom det den franske sosiologen Maurice Halbwach kalte *kollektive minner*: noe som ikke er gitt eller noe man er født med, men en sosialt konstruert forestilling av spesifikke hendelser. Han mente at kollektive minner alltid er selektive, og at ulike grupper av mennesker derfor også har ulike kollektive minner. Ulike mennesker har derfor ulike minner av en hendelse ut

39 Arendalsuka begrenset deltakelsen til Alliansen på Arendalsuka 2019 til at de kun fikk ha et arrangement, ikke stand. FMI ble nektet å delta på Arendalsuka med både stand og arrangement. Se referat fra Rådet i Arendalsuka <https://programarendalsuka.no/11140>

40 I et intervju i Agderposten 2. mai 2019 forteller Robert Nordli om personlig engasjement og motiv for å reetablere den antirasistiske sonen i Arendal. Hans kone er adoptert, og han har fortalt åpent om hvordan hverdagsrasisme har preget familien.

41 Blant annet i Trondheim i 2020 og Kristiansund i 2020. Se nettressurser: «Flertallspartiene i Trondheim vil forby demonstrasjoner som ytrer «krenkende budskap mot mørkhudede» og «Antirasistisk aksjonsdag. Vi må sette ord bak handlingene fra bystyret». Det ble også debatt da UiO erklærte seg som antirasistisk sone i 1997, og i 1997 oppfordret rektor ved NTNU også studenter til å se på hva universiteter og høyskoler kunne gjøre for å bli antirasistiske soner. Se nettressurser: «Antirasistisk erklæring ved UiO» og «Markerer antirasistiske soner».

ifra konteksten hvor man har deltatt i en hendelse.⁴² Kildematerialet viser tydelig at narrativet om den antirasistiske sonen i Arendal har to ulike versjoner basert på to ulike kollektive minner av den samme hendelsen: et sett med minner som besittes av det offentlige, representert ved ordføreren, og delvis via flyktningekontoret, og et sett med kollektive minner representert ved antirasistene. I tillegg til de kollektive minnene avdekker også intervjuene at historien om den antirasistiske sonen er bevart gjennom sterke *selvbiografiske minner*, minner om hendelser man selv har opplevd, hvor de selvbiografiske og de kollektive minnene tidvis befinner seg i et motsetningsforhold. Halbwach er klar på at vi både som enkeltmennesker og samfunn tar med oss fortiden, og at minner av natur er ustabile og fragmentariske. Kollektive minner, på samme måte som selvbiografiske minner reflekterer også spesifikke menneskelige og individuelle interesser både i fortid og nåtid.⁴³ Det er derfor ikke overraskende at man finner motstridende oppfatninger om opphavet til begrepet antirasistisk sone. Det er også andre ting som står på spill i de to narrative som er identifisert tidligere i kapitlet: eierskap og æren for et begrep som allment antas å ha vært et viktig symbol på den antirasistiske motstanden i Arendal på slutten av 1980-tallet. Som et symbol på denne motstanden knytter sonebegrepet gjennom enkelte offentlige hendelser sammen fortid og nåtid uten at innholdet har blitt eller vil bli gjenstand for debatt. Det kan synes som om handlingen i seg selv er viktigere enn innholdet, og at fortiden ødelegger for nåtiden ved at man ikke klarer å løsrive seg fra det etablerte narrative.⁴⁴

En annen årsak kan rett og slett være at samfunnet har endret seg på en slik måte at samspillet mellom frivillige organisasjoner og det offentlige også har endret seg. I Arendal var aksjonismen på slutten av 1980-tallet sterkt knyttet til innvandringsmotstand og fremmedfiendtlighet og drevet frem av antirasistene, da særlig SOS Rasisme. Mye av engasjementet var ideologisk og verdiforankret. I dag ser man en økende avideologisering og en synkende interesse for deltakelse i frivillig arbeid og organisasjoner. Ikke bare i Arendal, men også på landsbasis ser man at denne typen arbeid har gått fra å være verdibasert og drevet frem av et samfunnsengasjement, til

42 Halbwach, 1992, s. 21–22.

43 Halbwach, 1992, s. 23.

44 Sonen blir etablert gjennom erklæringen på Kanalplassen 1988, se AP 25. april 1988. Når Arendalsuka i 2019 hevder at de som arrangør av et stort arrangement er en antirasistisk sone, er dette på bakgrunn av det etablerte narrative, se referatet fra Arendalsuka under nettressurser. Det samme er tilfellet når begrepet brukes i *Handlingsplan mot rasisme og diskriminering* som ble vedtatt i Arendal bystyre februar 2021, bystyresak 35/2021.

at engasjementet er styrt av et tydeligere personlig behov.⁴⁵ Det var samspillet mellom politikerne og de frivillige organisasjonene som bidro til å realisere den bølgen av engasjement som skyllet over Arendal på slutten av 1980-tallet. I dag foregår dette engasjementet i andre fora, på andre måter og antirasistisk aksjonisme mobiliseres i større grad rundt enkelthendelser som f.eks. det rasistisk motiverte drapet på Benjamin Hermansen i 2001, eller fenomener som f.eks. *Black lives matter* i 2020.⁴⁶ Selv om Arne Myrdal og FMI på mange måter også kan sies å være en enkelthendelse, hang også engasjementet i Arendal sammen med de store endringene i den norske innvandringspolitikken på den tiden. Selv om det er ideologiske organisasjoner i Arendal i dag, er det kanskje ikke mange nok medlemmer til at de klarer å være meningsbærende i det offentlige rom på samme måte som antirasistene var på slutten av 1980-tallet. Antirasistene utfordrer heller ikke det politiske maktapparatet på samme måte som tidligere.

Avsluttende merknader

Omstendighetene rundt etableringen av Arendal som antirasistisk sone i 1988 er ikke bare av interesse i en lokallhistorisk kontekst, men burde også ha relevans i en større sammenheng. Ettersom den antirasistiske sonen i Arendal var den første i en bølge av tilsvarende soner som ble etablert i andre deler av landet, har fenomenet bredere interesse som del av nyere norsk politisk historie. Formålet med denne undersøkelsen har vært å bruke skriftlige og muntlige kilder til å kaste nytt lys over Arendal som antirasistisk sone, ikke bare i 1988, da sonen ble etablert, men også i ettertid. Jeg har i den sammenheng rettet søkelyset mot tre underproblemstillinger knyttet til opprinnelse, forankring og ettervirkning, som hver for seg kan bidra til en mer helhetlig forståelse av fenomenet.

I den første underproblemstillingen har jeg vært opptatt av hva slags betydning det frivillige antirasistiske arbeidet hadde for opprettelsen av den antirasistiske sonen i Arendal. Kildene mine har vist at det finnes minst to konkurrerende narrativer om dette. På den ene siden understreker informanter knyttet til de antirasistiske miljøene det frivillige engasjementet. Som

45 Gulbrandsen & Ødegård, 2011, s. 102.

46 Demonstrasjonen «*We can't breathe - rettferdighet for George Floyd*» ble arrangert av African Student Association (ASA) UiO og Afrikans Rising in Solidarity and Empowerment (ARISE) 5. juni 2020 på Eidsvoll plass. Dette var den norske *Black lives matter*-demonstrasjonen og trolig den største antirasistiske demonstrasjonen som noen gang har vært i Norge. Se nettressursen «Din pust, din stemme».

motsats til dette vektlegger informanter med tilknytning til lokalpolitikk og kommuneadministrasjon det offentlige interesse for sonen. Begge narrativene er samstemte i at begrepet antirasistisk sone i norsk sammenheng dukket opp for første gang i Arendal. Det konkurrerende elementet handler om opprinnelsen til begrepet, altså hvem som kom på det. I dette kapitlet tar jeg til orde for at initiativet kom fra SOS Rasisme, blant annet med inspirasjon fra Nei til atomvåpens arbeid for atomvåpenfrie soner i Norden.

I tilknytning til den andre underproblemstillingen har jeg undersøkt sonens betydning for byens politiske liv. Mine undersøkelser viser her at sonens opprinnelse i skjæringsfeltet mellom det offentlige og det private førte til at saken aldri var oppe til politisk behandling i kommunestyret. Dermed fikk sonen heller ikke noen skikkelig politisk oppfølging. De praktiske sidene ved oppfølgingen lå også utenfor SOS Rasismes interesseområde. Sonen var dermed ikke viktig i seg selv, men fungerte som et verktøy for å oppnå noe annet. Det var viktig å stå imot de rasistiske holdningene, ta byen tilbake og bøte på et dårlig omdømme. Jeg har så langt ikke klart å avdekke at sonen hadde annet enn symbolsk betydning for Arendal og mange av byens innbyggere.

En siste underproblemstilling har vært sonens virkningshistorie ved tilsvarende etableringer i andre områder av landet, med vekt på om debattene rundt dette også gjorde seg gjeldende i Arendal. Andre steder har sonen vært gjenstand for mye diskusjon, og knyttet opp mot viktige debatter om ytringsfrihet og demokrati. I Arendal har en slik debatt imidlertid vært fraværende. Kanskje historien om Arendal som antirasistisk sone må få en ny start før man kan enes om hva det skal bety for byen i dag og for fremtiden.

Kilder

Utrykte kilder

Arendal kommune:

Arendal kommune, bystyre. Saksprotokoll 18.2.2021 sak 21/35, Handlingsplan mot rasisme og diskriminering 2021–2025, Arkivsak-dok. 20/16945.

KUBEN, Aust-Agder museum og arkiv:

KA0906-121b Arendal kommune, Rådmannskontoret 1984–1988.

KA0906-121c Arendal kommune, Rådmannskontoret 1988–1991.

KA0906-121d Arendal kommune, Rådmannskontoret 1991–1995.

KA0906-121e Arendal kommune, Rådmannskontoret 1995–2000.

KA0900i-619 Nidarkretsen, Flyktningekontoret.

PA-2756 SOS Rasisme.

PA-2740 Arendal Røde kors.

PA-2523 LO Aust-Agder.
PA-2979 Arendal Internasjonale kultursenter.

Trykte kilder

Agderposten (Ap)
Arendals tidende (AT)
Fædrelandsvennen (Fvn)
Klassekampen (Kk)

Nettressurser

Referat fra Rådet i Arendalsuka vedrørende deltakelse på Arendalsuka – Alliansen, Sian og FMI.
<https://program.arendalsuka.no/11140>. Besøkt 22.9.2023.

Flertallspartiene i Trondheim vil forby demonstrasjoner som ytrer «krenkende budskap mot mørkhuded»: www.politiskukorrekt.org/flertallspartiene-i-trondheim-vil-erklare-byen-en-antirasistisk-sone-vil-forby-demonstrasjoner-med-rasistisk-budskap/. Besøkt 7.7.2023.

Din pust, din stemme: <https://www.oslomuseum.no/aktivitet/din-pust-din-stemme>. Besøkt 3.7.2023.

Antirasistisk erklæring ved UiO: <https://www.uniform.uio.no/nyheter/1998/uniform19-98/11.html>. Besøkt 7.7.2023.

Markerer antirasistiske soner: <https://www.ntnu.no/universitetsavisa/nr19/ny2.html>. Besøkt 7.7.2023.

Antirasistisk aksjonsdag. Vi må sette ord bak handlingene fra bystyret: <https://www.tk.no/nyheter/kristiansund/rodt/antirasistisk-aksjonsdag-vi-ma-sette-handling-bak-ordene-fra-bystyret/s/5-51-441598>. Besøkt 7.7.23

Nei til atomvåpen, Olav Garvik: https://snl.no/Nei_til_atomvaepen Besøkt. 22.9.2023.

Norsk folkemuseum: <https://norskfolkemuseum.no/dagbladet>. Besøkt 22.9.2023.

Munkehaugen: <https://munkehaugen.no/index.php?pageID=84>. Besøkt 22.9.2023.

Litteratur

Bjørge, T. & Carlsson, Y. (1999). *Vold, rasisme og ungdomsgjenger – forebygging og bekjempelse*. Tano Aschehoug.

Bjørndahl, G. O. (2021). *Et liv i kamp – Arne Johannes Myrdal 1935–2007*. Gaveca.

Gilroy, P. (2002). *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*. Routledge.

Guldbrandsen, T. & Ødegård, G. (2011). *Frivillige organisasjoner i en ny tid. Utfordringer og endringsprosesser* (Rapport 2011:1). Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

Halbwach, M. (1992). *On collective memory (The Heritage of sociology)*. University of Chicago Press.

Kroglund, N. D. (1999). *For et fritt Afrika: Solidaritet mot kolonialisme og apartheid, for menneskeverd og rettferdighet, Fellesrådet 1967–2000*. Fellesrådet for det sørlige Afrika.

Lunde, H. (1999). *Rikets tilstand, diskriminering og arbeid for likestilling i det flerkulturelle Norge*. Antirasistisk senter.

Nydal, K. (2007). *Sosialmorsalsk engasjement og politisk aktivisme: Framveksten av en antirasistisk bevegelse i Norge 1975–1988*. Unipub forlag.

Sivanandan, A. (2008). *Catching History On The Wing: Race, Culture And Globalisation*. Pluto Press.

Theien, I. (2023). *Arendal by – og regionhistorie: Bd. 3. Moderne tider Arendal 1900–2022*. Cappelen Damm Akademisk.